

STATUS LJUDSKIH PRAVA POVRATNIKA, IZBEGLICA I DOMICILNOG STANOVNIŠTVA U REGIONU

Ivana Vidakovic

Goran Opacic

POJAM LJUDSKIH PRAVA

Ljudska prava su skup minimalnih moralno-političkih zahteva prirodno-pravnog karaktera, koje svaki pojedinac poseduje ili bi trebao da poseduje, u odnosu na državnu vlast i društvo u kome živi. Ljudska prava, dakle, ne zavise od države i objektivnog prava koje ona stvara. Covek ta prava stice rođenjem (Radonjic, 2003). Pojam ljudskih prava obuhvata niz univerzalnih vrednosti neophodnih za covekov identitet i integritet. Njihovo ostvarivanje preduslov je ne samo politicke i kulturne egzistencije coveka vec i njegovog duhovnog identiteta i fizickog opstanka. Rec je o vrednostima koje su svojstvene svakom ljudskom bicu i koje obezbeđuju njegovu autonomiju i dostojanstvo.

Iako se ljudska prava prepoznaju kao univerzalna i neotudiva, periodi ratova i ratom izazvanih prisilnih migracija stavljaju na probu principe poštovanja ljudskih prava i mehanizme njihove zaštite. Nažalost, što je veca socio-ekonomska ugroženost ljudi i što je veca potreba za zaštitom njihovih ljudskih prava, to se ona manje ostvaruju.

Delimicno pod uticajem razmera ljudskih stradanja u tek završenom drugom svetskom ratu, Ujedinjene nacije u svojoj Povelji koja sadrži opštu obavezu unapređenja ljudskih prava proklamuju veru u osnovna prava coveka, dostojanstvo i vrednost ljudske licnosti.

Univerzalna deklaracija o pravima coveka usvojena 1948. godine, koja je postala opšteprihvaceni standard za zaštitu ljudskih prava, proglašava dve široke

kategorije prava: građanska i politicka prava, s jedne strane i ekonomska, socijalna i kulturna prava s druge strane (Burgental, 1997).

Gradanska prava obuhvataju: pravo na život, slobodu i licnu bezbednost; zabranu ropstva, mucenja i svirepog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja; pravo na slobodu od samovoljnog hapšenja, pritvaranja ili proganjanja; pravo na pravilno suđenje u građanskim i krivičnim postupcima; pretpostavku nevinosti i zabranu *ex post facto* zakona i kazni; pravo na privatnost; pravo na posedovanje imovine; pravo na slobodu govora, vere i udruživanja; pravo na slobodu kretanja i pravo svakoga „da napusti svaku zemlju, uključujući i sopstvenu, i vrati se u svoju zemlju”, pravo traženja i dobijanja utocišta od progona; pravo na državljanstvo.

Politicka prava obuhvataju: pravo pojedinca na učešće u javnim poslovima, pravo izbora i pravo glasa.

Ekonomska, socijalna prava podrazumevaju socijalnu sigurnost; pravo na rad i zaštitu od nezaposlenosti; pravo na pravednu nadoknadu; jednaku platu za jednak rad; pravo na odmor i dokolicu; pravo na standard života koji pojedincu i njegovoj porodici obezbeđuje zdravlje i blagostanje; pravo na osiguranje u slučajevima gubljenja sredstava za život usled okolnosti nezavisnih od volje pojedinca; pravo na školovanje odnosno besplatno školovanje u osnovnim i nižim školama.

Kulturna prava podrazumevaju pravo na slobodno učešće u kulturnom životu zajednice, umetnosti i naučnom napretku.

Sama Univerzalna deklaracija usvojena je kao deklarativni dokument o zajedničkom razumevanju i opštim standardima u zaštiti ljudskih prava. Naknadno se prepoznaje potreba da njome definisana prava treba da budu predmet međunarodne pravne zaštite. Univerzalna deklaracija s vremenom postaje osnovna komponenta međunarodnog običajnog prava. Njene osnovne odrednice se bliže specifikuju sledećim dokumentima UN iz 1966.

Medunarodni pakt o građanskim i političkim pravima sacinjen je s vecom pravnom odredenošću i sadrži više prava nego Univerzalna deklaracija, između ostalog prava etnickih, verskih ili jezickih manjina na sopstveni kulturni život, veru i jezik i pravo svih lica lišenih slobode da se s njima postupa humano. Ipak, u ovom dokumentu, iz različitih ideoloških i političkih razloga, izostavljeni su pravo na posedovanje imovine, traženje i uživanje azila i pravo na državljanstvo. Pakt ostavlja mogućnost državama da ogranice i suze ostvarivanje prava koje on proglašava, a sadrži i „određbu o derogaciji” koja dopušta ugovornoj strani da suspenduje sva osim najosnovnijih prava u vreme javne opasnosti koja ugrožava život nacije.

Medunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima detaljno opisuje i proširuje listu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava u odnosu na

Univerzalnu deklaraciju: pravo na rad; pravo na pravice i povoljne uslove rada; pravo na osnivanje sindikata i pristupanje sindikatima; pravo na uživanje najvišeg mogućeg stepena fizičkog i mentalnog zdravlja; pravo svakog pojedinca na školovanje; pravo na ucestvovanje u kulturnom životu.

Drugi dokumenti Ujedinjenih nacija odnose se na posebne vrste kršenja ljudskih prava⁴⁶.

Važnu ulogu u afirmaciji i regulaciji ljudskih prava imaju i Evropski sistem za zaštitu ljudskih prava i instrumenti Saveta Evrope, čiji su pravni izvor **Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda** (1950) sa 13 dodatnih protokola i **Evropska socijalna povelja** (1961) (Petrovic, 2000). Smatra se da je sistem ljudskih prava koji ustanovljava Konvencija još uvek najnapredniji i najefikasniji od trenutno postojećih dokumenata (Burgental, 1997). Ratifikacija Konvencije uslov je uclanjenja u Savet Evrope⁴⁷.

Ovim i dodatnim dokumentima uređena su opšta prava svakog pojedinca, kao i posebna prava pojedinaca u određenim situacijama: prava izbeglica, žrtava rata, lica bez državljanstva, pripadnika manjina i sl. Definisane ljudskih prava u pravnim propisima se nastavlja, jacaju i inicijative za promociju i razvoj svesti o ljudskim pravima, posebno u svetlu obeležavanja pedesetogodišnjice Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. I dok je pod sloganom Svetske konferencije o ljudskim pravima održane 1993. godine u Becu: „Sva ljudska prava za svakoga”, naglašavano da postojanje kulturnih ili verskih razlika ne sme biti izgovor za nepotpunu primenu međunarodnih obaveza u području ljudskih prava, i proglašavana decenija obrazovanja u oblasti ljudskih prava (1995 - 2004), u neposrednoj blizini, na teritorijama republika bivše SFRJ, principi poštovanja ljudskih prava su bili suspendovani za preko dva miliona izbeglih i raseljenih lica.

⁴⁶ Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zlocina genocida (1948)
Medunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1965)
Medunarodna konvencija o ukidanju i kažnjavanju zlocina aparhejda (1973)
Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1979)
Konvencija protiv mucenja i drugog okrutnog, necovecnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (1984)
Konvencija o pravima deteta (1989)

⁴⁷ Drugi najvažniji dokumenti Saveta Evrope:
Evropska Konvencija protiv mucenja i drugog okrutnog, necovecnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (1987)
Helsinški završni akt (1975) i Pariska povelja za Novu Evropu (1990)
Evropska povelja za regionalne jezike ili jezike manjina (1992)
Oktivna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994)
Povelja temeljnih prava Evropske unije (2001)

NORMATIVNO I STVARNO U LJUDSKIM PRAVIMA

Implementacija i regulacija principa zaštite ljudskih prava teče teže i sporije od njihovog definisanja. Države potpisnice ovih pravnih akata imaju obavezu da poštuju, štite i ispunjavaju ljudska prava, odnosno da spreče nasilje, diskriminaciju ili druge oblike kršenja ljudskih prava na svojoj teritoriji. One su dužne da u svoja nacionalna zakonodavstva unesu norme koje će odgovarati pravilima prihvaćenih međunarodnih konvencija, a takode i da obezbeđuju da se proklamovana prava ne ograničavaju ili uskracuju. Unutrašnji pravni sistem države raspolaže mehanizmima za ostvarivanje ugroženih prava pred upravnim i sudskim organima. Ljudska prava se na taj način najefikasnije štite pozitivnim zakonodavnim propisom same države i njegovim adekvatnim sprovođenjem (Petrovic, 2003).

Kako bi se osiguralo da države ispunjavaju preuzete obaveze, za većinu međunarodnih konvencija i protokola uspostavljen je međunarodni nadzor nad delovanjem države, kroz sistem podnošenja periodičnog izveštaja od strane države, tužbi pred međunarodnim organima od strane pojedinaca u slučaju povrede njihovih ljudskih prava, kao i tužbi među državama potpisnicama. Pored tih regulacionih postupaka sadržanih u samim instrumentima za ljudska prava, postoje i mehanizmi utemenjeni na Povelji UN, na kojoj se zasniva rad Povereništva za ljudska prava i njihovih izvestitelja. O razmerama delatnosti i mehanizmima za pracenje stanja ljudskih prava govori i podatak da postoji skoro 40 posebnih institucija koje prikupljaju informacije prema domenu svojih aktivnosti (Benedek, 2003). Nadzor putem specifičnih procedura predviđen je za slučajeve masovnog i sistematskog kršenja ljudskih prava. Posebne misije ureda Visokog poverenika za ljudska prava (UNOHCHR) uspostavljaju se u zemljama sa visokim rizikom. Takve misije su na teritoriji bivše Jugoslavije postavljene u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj (do kraja 2002) Srbiji i Crnoj Gori, na Kosovu, u Makedoniji, itd. Misije Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS), koje su takode aktivne u svim državama regiona, nadgledaju i unapređuju domene ljudskih i manjinskih prava i sloboda, vladavine prava, demokratskih institucija i vrednosti, slobodnih izbora i sl.

Zaštitom i promovisanjem ljudskih prava bave se i nevladine organizacije. Poznate međunarodne organizacije na tom polju su Human Rights Watch, Amnesty International, Lawyers Committee for Human Rights, International Crises Group, International Helsinki Federation, Minority Rights Group International i druge. One analiziraju usaglašenost unutrašnjeg zakonodavstva s međunarodnim standardima, nadziru stanje ljudskih prava i delovanje državnih organa, prikupljaju podatke i dokumentaciju o slučajevima kršenja, pripremaju izveštaje kojima pokušavaju da uticu na javnost, vlade zemalja i međunarodnu zajednicu.

LJUDSKA PRAVA IZBEGLIH I RASELJENIH U REGIONU

Desetine relevantnih domaćih nevladinih organizacija u regionu takode se bave monitoringom i zaštitom ljudskih prava, a svoje prekogranične aktivnosti nekada ostvaruju kroz regionalne mreže⁴⁸. Njihovi godišnji ili periodični izveštaji i analize takode ukazuju na kršenja ljudskih prava izbeglica kako u nacionalnim legislativama država u regionu, tako i u svakodnevnoj praksi. Opšta mesta na koja se u njima ukazuje su kršenja niza građanskih i socijalno-ekonomskih prava, što je zajednička sudbina mnogih izbeglica u regionu bez obzira na nacionalnost (povrat privatne imovine dodeljene privremenim korisnicima, izgubljena stanarska prava, pravo na obnovu uništene ili oštećene imovine, nadoknade prouzrokovane štete, prava iz penzionog osiguranja, zdravstvene i socijalne zaštite, dokumenti, pravo na državljanstvo, sigurnost i dr.) (Ecimović et al. 2004).

Mogućnost ostvarenja osnovnih prava izbeglih lica, kako u zemlji porekla, tako i u zemlji izbeglištva utiče na njihovu odluku o integraciji ili povratku. Tako Human Rights Watch u svojim poslednjim izveštajima procenjuje da je proces povratka izbeglih Srba u Hrvatsku znatno usporen i otežan pre svega zato što oni u zemlji porekla ne mogu da ostvare svoja osnovna prava. Propustom državnih sistema da se aktivno angažuju na rešavanju niza problema, prvenstveno povrata i/ili obnove imovine, sprecavanja devastacije i nadoknade štete, problematike izgubljenih stanarskih prava i obezbeđivanja zamenskih smeštaja, diskriminacije pri zapošljavanju, kompenzacije za neisplacena penziona i socijalna davanja, problem fizicke bezbednosti, zastrašivanja, hapšenja i optuživanja za ratne zlocine na nacionalnoj osnovi. Time ne samo što se kršenja ljudskih prava nastala tokom i nakon rata ne kažnjavaju već se i nastavlja ugrožavanje osnovnih prava manjina (HRW 2003, HRW 2004).

Administrativni i pravni organi na državnom i lokalnom nivou pre se sagledavaju kao mehanizmi prolongiranja ili opstrukcije nego kao putevi za ostvarivanje ugroženih prava pred upravnim i sudskim organima (MRGI, 2003).

Promovisanje povratka izbeglih i interno raseljenih lica, kao i proces povratka imovine, koji se u Bosni i Hercegovini sprovodi pod nadzorom Kancelarije Visokog predstavnika (OHR) procenjuju se kao uspešniji, ali je realni povratak opterećen nizom drugih nerešenih pitanja: pravo na rad i zapošljavanje, pravo na obnovu i kompenzaciju devastirane imovine, diskriminacije u uživanju socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava, učešće u javnom sektoru, problemi bezbednosti, i sl. (Ivanišević, 2003). Državni entiteti Federacija BiH i Republika Srpska razlikuju se u odnosu prema povratnicima, dostupnim programima pomoći i doslednosti sprovođenja povrata imovine; brojni izveštaji OHR-a ukazuju da Republika Srpska zaostaje u ovim procesima.

⁴⁸ Na primer BHRN - Balkan Human Rights Network, Podgrupa za pravna pitanja (LIG) SEE RAN mreže organizacija za pomoć izbeglicama u jugoistočnoj Evropi, SEE HRC mreža i druge.

I u Srbiji kao državi izbeglištva, izbegla lica su se susretala sa diskriminacijom i kršenjem njihovih osnovnih prava. U dugom periodu izbeglištva nedostajao je sistem pravne zaštite ili kompenzacije od strane države za slucajeve nasilja, ugrožavanja života i bezbednosti, prisilne mobilizacije i sl., ogranicavano je pravo na izbor mesta stanovanja i slobodu kretanja, usporavan je proces izdavanja licnih dokumenata i dobijanja državljanstva⁴⁹. Prema procenama domacih organizacija izbegla lica imaju ogranicen pristup tržištu rada, socijalnim i zdravstvenim uslugama(Papic, Dimitrijevic, 2004). Problem smeštaja ugroženih izbeglickih grupa aktuelizovan je nacionalnom strategijom koja predviđa raseljavanje kolektivnih centara

KVANTITATIVNA ISTRAŽIVANJA LJUDSKIH PRAVA

Do sada jedino kvantitativno istraživanje⁵⁰ na temu ljudskih prava pocev od 1998. godine sprovodi Beogradski centar za ljudska prava, i objavljuje ga u okviru svog godišnjeg izveštaja o ljudskim pravima u Srbiji i Crnoj Gori.⁵¹ Položaj “ljudskih prava u svesti gradana“ ispituje se kroz znanje gradana o ljudskim pravima, svest o posebnim pravima i procenu mogucnosti ostvarivanja ljudskih prava gradana u SCG.

Prema podacima poslednjeg istraživanja iz jula 2004. godine cak 71% od 1683 ispitanika smatra da je ostvarivanje ljudskih prava u SCG ugroženo u odnosu na prethodne godine. Porasla je i zabrinutost gradana zbog loše ekonomske situacije, a kao najugroženije pravo navodi se pravo na rad i izbor zanimanja: 55% ispitanika smatra da se to pravo u SCG ne poštuje, 46% da se ne poštuje pravo na jednakost pred zakonom, 35% da se ne poštuju pravo na socijalnu zaštitu i druga socio-ekonomska prava. A 25% ispitanika smatra da se u SCG ne poštuje pravo na život.

Ocena ostvarivanja ljudskih prava nešto je povoljnija kada se posmatra iz licnog iskustva nego kada se procenjuje ugroženost ljudskih prava u populaciji. Ipak, tek svaki treci ispitanik (31%) smatra da uspeva da ostvari sva svoja prava. Poverenje u institucije sudstva i njihove mehanizme zaštite u slucaju kršenja ljudskih prava manje je nego 2003. godine (14%); ispitanici bi zaštitu retko tražili

⁴⁹ Tek krajem decembra 2004, Skupština Srbije usvojila je novi Zakon o državljanstvu, kojim se izbeglim licima olakšava postupak dobijanja državljanstva.

⁵⁰ Beogradski centar za ljudska prava i Strategic Marketing and Media Research Institute sprovode istraživanje javnog mnjenja SCG na reprezentativnom uzorku gradana koji imaju pravo glasa. Metodologija koja se u ovom delu koristi je poznata KOL research (“Knowledge and Opinion about Law”). Istraživanje javnog mnjenja se sprovodi na osnovu metodologije Carlsa Humane (Charles Humana). Ono ispituje stavove gradana koristeći standardizovane upitnike sa ogranicenim brojem ponudjenih odgovora. (Papic, Dimitrijevic, 2004)

⁵¹ Ranije “Ljudska prava u Jugoslaviji 2002” (Papic, Dimitrijevic, 2003)

pred domaćim sudovima (27%) ili međunarodnim sudovima (11%); veći procenat ispitanika (38%) smatra da je u takvim slučajevima bolje tražiti pomoć neformalnim putem i obezbediti zaštitu uticajnih ljudi (Dimitrijević, 2005).

Ovim istraživanjem nisu obuhvaćene izbeglice i druga lica bez državljanstva u SCG.

JEDAN NOVI MODEL KVANTITATIVNOG ISTRAŽIVANJA STATUSA LJUDSKIH PRAVA

Nacin snimanja statusa ljudskih prava vulnerabilne populacije koji je predstavljen ovim člankom razlikuje se od standardnih nacina izveštavanja o slučajevima kršenja ljudskih prava.

Priroda istraživanja (kvantitativno, s baterijom testova pretežno zatvorenog tipa odgovora, s velikim brojem ispitanika i ograničenim vremenom za ispitivanje) diktirala je pristup za koji su se autori opredelili. Konstruisan je instrument koji snima status ljudskih prava zasnovan na odgovorima na 45 pitanja o slučajevima kršenja ljudskih prava izvedenih iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i drugih međunarodnih dokumenata kojima se definiše lista osnovnih ljudskih prava.

Zatim smo se suocili sa drugim problemom koji se tice prirode podataka dobijenih na taj nacin, odnosno s pitanjem da li nam informacije koje prikupljamo govore o cinjenicama ili o subjektivnom doživljaju našeg ispitanika. Zbog toga je uveden specifican nacin administriranja ovog instrumenta, koji zadaje isključivo anketar u formi intervju sa ispitanikom. Inicijalni odgovor ispitanika na postavljeno pitanje odnosi se na njegov **subjektivni doživljaj ugroženosti prava** opisanih stavkom. Uz subjektivnu procenu da li je doživeo određeno kršenje svojih ljudskih prava ispitanik samostalno ili na potpitanja anketara opisuje događaj ili događaje i konkretno navodi osnovne odrednice:

- Gde se to dogodilo (Srbija, Hrvatska, Federacija BiH, Republika Srpska)?
- Kada (pre rata 1991-92. godine, tokom rata, nakon rata ili u toku poslednjih godinu dana)?
- Šta se tacno dogodilo i ko je vinovnik (vojska, policija, sudska vlast, državna administracija, medicinsko osoblje, građani u grupi ili pojedinci)?

Na osnovu ovih podataka anketar procenjuje da li ima dovoljno objektivnih pokazatelja konkretnog slucaja kršenja ljudskih prava, što beleži kao posebnu varijablu. U tom smislu **objektivni indikator kršenja određenog ljudskog prava**

u ovom instrumentu operacionalizovan je kroz procenu anketara da li postoji dovoljno informacija o kršenju ljudskog prava navedenog određenom stavkom.

Podaci dobijeni na ovaj način predstavljaju procene zasnovane na neposrednim iskustvima ispitanika i ugrožavanju njihovih ljudskih prava, koji često nisu prijavljeni niti registrovani zvaničnim evidencijama i statistikama.

U tom smislu instrument je sličan anketama viktimizacije koje beleženjem neposrednog iskustva ispitanika pokušavaju da premoste jaz između „stvarnog” i „zvaničnog” kriminala i krivično-pravne statistike (Zvekić, 2001).

REZULTATI

Struktura upitnika

Budući da smo u ovom istraživanju primenili jedan sasvim nov pristup i nov instrument, na početku ćemo prikazati njegovu strukturu odnosno dimenzije koje meri. Analizom glavnih komponenata iz liste kršenja ljudskih prava izdvojena su četiri nezavisna faktora. U tabeli 1 dat je prikaz zasícenja pitanjima upitnika apstrahovanim faktorima.

Tabela 1: *Faktorska struktura upitnika*

PITANJE	FAKTOR			
	1	2	3	4
Da li postoje mogućnosti da pripadnik Vaše nacije bude izabran na neku važnu funkciju?	,748			
Da li Vam je ograničavana sloboda kretanja?	,564			
Da li osećate da se zbog Vašeg porekla na Vas, kada se za nešto obracate državnim organima, ne gleda isto kao na druge građane?	,529			
Da li ste zbog svog porekla bili onemogućeni da se nastanite tamo gde ste hteli?	,525			
Da li Vam se nekada desilo da ste zbog svoje nacionalne pripadnosti bili vredani i ponižavani od strane državnih organa?	,516			
Da li mislite da pripadnici Vaše nacije ne mogu dobiti ugledne i dobro plaćene poslove?	,507			
Da li Vam je onemogućeno da idete u svoju bogomolju i/ili da javno ispoljavate svoju veru?	,503			
Da li ste zbog svog porekla bili onemogućeni u dobijanju posla?	,480			
Ako imate prava na zdravstvenu zaštitu, da li je ostvarujete?	,407			

STATUS LJUDSKIH PRAVA POVRATNIKA, IZBEGLICA I DOMICILNOG
STANOVNIŠTVA U REGIONU

PITANJE	FAKTOR			
	1	2	3	4
Da li se, zbog toga što su mnogi koji su išli doživeli maltretiranja i neugodnosti, bojite otici van svog mesta?	,401			
Da li je Vaša imovina bila/ili još uvek jeste zaposednuta od strane osoba koje na to nemaju pravo?	,351			
Da li Vam je bilo uskraceno pravo na nadoknadu štete koju Vam je pricinila država?	,320			
Ako imate malo letnu decu, da li imaju mogućnost izbora veronauke iz svoje vere?	,316			
Da li možete da dobijete dokumenta, pasoš?				
Ako imate maloletnu decu, da li se mogu školovati na maternjem jeziku?				
Da li Vam je uskracena upotreba maternjeg jezika u službene svrhe (pred državnim organima, na sudu i sl.)?				
Da li je Vama ili članovima Vaše porodice uskraceno pravo na državljanstvo?				
Da li, i pored sudskih odluka, niste mogli povratiti svoju imovinu?				
Da li ste bili prisiljeni da se protiv svoje volje uclanite u neku organizaciju/ udruženje/ partiju?				
Ako imate prava na penziju, da li je primete?				
Da li Vam se desilo da niste dobili posao zbog svog pola?				
Da li ste, zbog svog porekla, bili hapšeni i ponižavani ili mučeni?		,699		
Da li ste bili hapšeni bez sudskog naloga?		,695		
Da li ste bili privodeni a da Vam nisu saopštili nikakav razlog za to?		,677		
Da li ste bili otpušteni, pritvoreni, zatvoreni ili mučeni zbog svoje verske pripadnosti?		,673		
Da li Vam je bilo sudeno, a da Vam nisu dali advokata i mogućnosti da pripremite odbranu?		,491		
Da li Vam je nekada bilo uskraceno pravo na žalbu?		,433		
Da li ste osuđeni u odsustvu ili bez prava na odbranu?		,425		
Da li ste bili primorani na besplatan, prisilni rad?		,396		
Da li Vam se nekada desilo da ste, zbog svoje nacionalne pripadnosti, bili napadnuti ili Vam je život bio ugrožen?		,386		
Da li Vam se desilo da Vam je policija pretresala stan bez sudskog naloga?		,344		

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

PITANJE	FAKTOR			
	1	2	3	4
Da li su Vaši pokušaji da se samoorganizujete u zaštiti svojih prava i interesa bili proglašavani, od strane medija, policije ili politicara, neprijateljskom delatnošću?			,601	
Da li ste bili otpušteni, pritvarani, zatvarani ili muceni zbog svojih politickih stavova?			,599	
Da li ste bili zatvarani zbog učešća u demonstracijama?			,539	
Da li ste bili otpušteni, pritvoreni, zatvoreni ili muceni zbog neceg što ste rekli ili napisali?			,505	
Da li mislite da Vas je policija pratila, prisluškiivala Vaš telefon ili pregledala poštu?			,412	
Da li je protiv Vas postojala tajna optužnica?			,393	
Da li Vam se desilo da Vam je sud, zbog Vašeg porekla, doneo presudu nepovoljniju nego što inace donosi kada su u pitanju iste stvari?			,336	
Da li ste za isti posao bili manje placeni od svojih sugradana?				
Da li Vam je ogranicavano pravo glasa?				
Ako imate maloletnu decu, da li imaju uslove za školovanje?				,680
Ako imate prava na socijalnu pomoc, da li je primete?				,545
Ako imate maloletnu decu, da li moraju raditi kako bi ste preživjeli?				,523
Ako imate prava na deciji dodatak, da li ga primete?				,512
Da li vam se dešavalo da zbog svog porekla ne dobijete odgovarajucu pomoc lekara?				

Kao što se vidi iz tabele, prvi faktor odnosi se na **diskriminaciju na nacionalnoj osnovi** i cine ga pitanja koja se ticu diskriminacije pri zapošljavanju ili napredovanju, onemogućavanja slobode kretanja i prava na izbor prebivališta, ponižavanja na nacionalnoj osnovi od strane državnih organa, nemogućnosti povrata imovine i nadoknade štete.

Drugi faktor opisuje **policijsko zastrašivanje zbog nacionalne pripadnosti**: privođenje, hapšenje, uskracivanje prava na pravicno suđenje i drugih prava iz krivičnog postupka, pretresanje stana, maltretiranje, ugrožavanje života, policijsku torturu i prisilni rad.

Optužbe i privođenje zbog politickog delikta, politickih stavova, samoorganizovanja, slobode misli i govora, opisuju treci faktor ugroženosti ljudskih prava. U njemu su još i pitanja koja se odnose na pracenje od strane policije i postojanje tajne optužnice.

Cetvrti faktor odnosi se na **kulturna, ekonomska i socijalna prava**: onemogućeno školovanje dece, uskraceno pravo na socijalnu pomoc ili deciji

dodatak, uskracena zdravstvena zaštita).

U odnosu na sadržaj Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i kategorije njom definisanih ljudskih prava možemo zaključiti da se drugi i treći faktor koji su izdvojeni iz našeg instrumenta u većoj meri poklapaju s kategorijom građanskih i političkih prava, četvrti faktor pokriva kategoriju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, dok je kao poseban faktor u našem istraživanju izdvojena diskriminacija na nacionalnoj osnovi.

Stanje ljudskih prava

Rezultati našeg istraživanja pokazuju da značajan procenat ispitanika iz svih kategorija izveštava o doživljaju kršenja svojih ljudskih prava. Mere ugroženosti ljudskih prava izražene su kroz frekvencije ili procenat ispitanika koji iznose svoju percepciju da je došlo do kršenja najmanje jednog njihovog ljudskog prava, odnosno potvrdno odgovoraju na bar jedno od 45 pitanja upitnika o statusu ljudskih prava. Ove mere su zatim razmatrane u zavisnosti od građanskog statusa ispitanika i države/entiteta u kome se kršenje prava desilo.

Tabela 2: Procenat ispitanika koji izveštavaju o doživljaju kršenja ljudskih prava, odnosno potvrdno odgovaraju na određeni broj pitanja upitnika

	Frekvencija	Procenat	Kumulativni procenat
bez kršenja	557	37,1%	37,1%
1	238	15,8%	52,9%
2	211	14,0%	67,0%
3	110	7,3%	74,3%
4	87	5,8%	80,1%
5	78	5,2%	85,3%
6-10	169	11,2%	96,5%
11-15	34	2,3%	98,8%
16-20	11	0,7%	99,5%
21-31	7	0,5%	100%

Nešto više od trećina ispitanika (37,1%) izveštava da nije bilo kršenja njihovih ljudskih prava. Najveći procenat ispitanika izveštava o ograničenom kršenju njihovih prava, dok je 20% ispitanika doživelo masovno kršenje četiri ili više ljudskih prava.

Tabela 3: *Frekvencije i procenti⁵² izjava o doživljaju kršenja nekog ljudskog prava po građanskom statusu ispitanika i državi/entitetu u kome se kršenje dešava*

	povratnik	izbeglica	domicilno stanovništvo	Total
Federacija BiH	490 53,67%	306 33,52%	117 12,81%	913 100%
Republika Srpska	671 46,37%	730 50,45%	46 3,18%	1447 100%
Hrvatska	295 32,07%	474 51,52%	151 16,41%	920 100%
Srbija	34 18,78%	86 47,51%	61 33,70%	181 100%
Total	1490 43,05%	1596 46,11%	375 10,85%	3461 100%

Najviše ispitanika izveštava o iskustvu kršenja nekog svog prava u Republici Srpskoj, a 1447 prijavljenih slucajeva cinii cak 41,8% svih zabeleženih kršenja ljudskih prava. Približno jednak broj kršenja vezan je za teritoriju Hrvatske (920 ili 26,58%) i Federacije BiH (913 ili 26,38%). Manji broj kršenja ljudskih prava na uzorku naših ispitanika desio se u Srbiji (181 ili 5,23%).

Relativna uceсталost kršenja ljudskih prava u Federaciji BiH najveća je u povratnickoj populaciji; zatim slede izbeglice pa domicilno stanovništvo.

Za Republiku Srpsku karakteristicno je veoma nisko ucešće domicilne populacije (3,18%) u ukupnom broju kršenja ljudskih prava, dok izbeglicka i povratnicka populacija imaju približno jednako (46,37% i 51,2%) ucešće u ukupnom broju kršenja ljudskih prava u Republici Srpskoj.

O svom doživljaju kršenja ljudskih prava u Hrvatskoj najviše izveštavaju izbeglice i to u 51,52% slucajeva u odnosu na sva kršenja ljudskih prava u Hrvatskoj.

U Srbiji je, najverovatnije zbog cinjenice da na teritoriji Republike nije bilo etnickih sukoba, kršenje ljudskih prava manje izraženo; ipak o doživljaju kršenja ljudskih prava izveštavaju najviše izbeglice, zatim domicilno stanovništvo, a najmanje ispitanici koji su sada povratnici u svoja predratna boravišta, a tokom izbeglištva su bili u Srbiji.

Zanimljivo je ove informacije razmatrati u zavisnosti od aktuelnog građanskog statusa ispitanika. *Proporcije ugroženosti ljudskih prava su znacajno veće među migrantima, odnosno ispitanicima sa izbeglickim iskustvom bez obzira na to da li su i sada u tom statusu ili su se vratili u predratna mesta boravišta,*

⁵² Procenti su racunati u odnosu na ukupan broj prijavljenih kršenja ljudskih prava na teritoriji jedne države/entiteta

STATUS LJUDSKIH PRAVA POV RATNIKA, IZBEGLICA I DOMICILNOG
STANOVNIŠTVA U REGIONU

nego među lokalnim stanovništvom koje nije migriralo. U tabeli 4 prikazani su prosečni brojevi doživljaja kršenja ljudskih prava i odstupanja od proseka po podgrupama uzorka: povratnici, izbeglice i domicilno stanovništvo. Dok je prosečan broj kršenja ljudskih prava u celokupnom uzorku 2,5 kod povratnika i izbeglica su ovi proseci znatno veći i prelaze 3,2 kršenja, a veća je i varijabilnost unutar samih podgrupa, što znači da je među izbeglicama i povratnicima više onih sa velikim brojem kršenja ljudskih prava.

Tabela 4: *Subjektivni doživljaj kršenja ljudskih prava – aritmetičke sredine i standardne devijacije za podgrupe ispitanika: povratnike, izbeglice i domicilno stanovništvo*

	povratnik		izbeglica		domicilno stanovništvo		Total		F(2,1449)
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	
Subjektivni doživljaj kršenja ljudskih prava	3,19	4,15	3,26	3,40	,87	1,64	2,50	3,47	821,63

Najveći obim kršenja ljudskih prava, prema percepciji naših ispitanika, desio se u toku i neposredno posle rata. U poslednjih godinu dana beleži se manje percipiranog kršenja ljudskih prava, iako je taj nivo i dalje veći nego u periodu pre rata. Na Republiku Srpsku odnosi se 43,3% svih izjava o doživljaju ugroženosti ljudskih prava u poslednjih godinu dana; tu je ova mera još uvek znatno viša nego pre rata. Doživljaj kršenja ljudskih prava u poslednjih godinu dana kod naših ispitanika u Federaciji BiH, kao i u Srbiji nešto je viši od onog u periodu pre rata. U Hrvatskoj je taj procenat čak nešto niži nego u periodu pre rata.

Tabela 5: *Frekvencije i procenti izjava o doživljaju kršenja nekog ljudskog prava prema vremenskom periodu i državi/entitetu u kome se događaj desio*

	pre rata	u toku rata	posle rata	u poslednjih godinu dana	Total
Federacija BiH	69 7,61%	345 38,04%	414 45,64%	79 8,71%	907 100%
Republika Srpska	14 0,98%	847 59,48%	407 28,58%	156 10,96%	1424 100%
Hrvatska	115 12,67%	359 39,54%	342 37,67%	92 10,13%	908 100%
Srbija	20 10,26%	48 24,62%	94 48,21%	33 16,92%	195 100%
Total	218 6,35%	1599 46,56%	1257 36,60%	360 10,46%	3434 100%

Missing data (podaci koji nedostaju) 27

Tabela 6. *Frekvencije i procenti izjava o doživljaju kršenja nekog ljudskog prava prema percipiranom pociniocu i državi/entitetu u kome se dogadaj desio*

	Federacija BiH	Republika Srpska	Hrvatska	Srbija
vojska	176 19,41%	345 24,29%	116 12,82%	26 13,51%
policija	126 13,97%	215 15,17%	196 21,59%	57 29,35%
sud	41 4,61%	46 3,28%	72 7,97%	10 5,45%
administracija	337 37,24%	497 34,93%	275 30,37%	53 27,53%
medicinsko osoblje	8 0,98%	9 0,66%	3 0,40%	1 0,78%
gradani u grupi	36 4,00%	62 4,40%	52 5,75%	9 4,68%
pojedinci	179 19,79%	245 17,27%	191 21,09%	36 18,70%
TOTAL	903 100,00%	1419 100,00%	905 100,00%	192 100,00%

Missing data (podaci koji nedostaju) 42

Kao najčešći pocinioci ovih dela, u svim zemljama i za sve kategorije ispitanika, navode se administracija, vojska, policija i pojedinci. Prema percepciji naših ispitanika kršenja sprovode i sudski organi, gradani u grupi, a u manjoj meri i medicinsko osoblje.

Uloga države i njenih organa u ugrožavanju ljudskih prava je evidentna za sve kategorije ispitanika. Osećaj ugroženosti je veći kada su pocinioci predstavnici reprezenti države koji bi trebalo da štite ta prava. Ilustracije radi navodimo punu analizu jednog pitanja iz upitnika, koja ukazuje na nedostatak poverenja građana prema državnim službama i neefikasnost zaštite ljudskih prava kroz krivično-pravne mehanizame na nivou država.

Čak 20% ispitanika izveštavaju da su *bili napadnuti ili im je život bio ugrožen zbog nacionalne pripadnosti*. Najveći je procenat ispitanika koji izveštavaju da su to doživeli u Republici Srpskoj (9,3%), zatim u Hrvatskoj (6,7%) i Federaciji BiH (3,8%).

STATUS LJUDSKIH PRAVA POVRATNIKA, IZBEGLICA I DOMICILNOG
STANOVNIŠTVA U REGIONU

Tabela 7a: Broj i procenat ispitanika koji izveštavaju o događaju napada ili životne ugroženosti zbog nacionalne pripadnosti prema državi/entitetu u kome se događaj desio

Da li vam se nekada desilo da ste zbog svoje nacionalne pripadnosti bili napadnuti ili Vam je život bio ugrožen?	da	Federacija BiH	57	3,8%
		Republika Srpska	139	9,3%
		Hrvatska	100	6,7%
		Srbija	5	0,3%
		TOTAL	301	20,0%
	ne		1098	73,1%
	missing data (podaci koji nedostaju)		103	6,9%

Najveći broj napada na nacionalnoj osnovi ili direktne životne ugroženosti desio se tokom rata; o tome izveštava 4,5% ispitanika. U periodu nakon rata, procenat ovakvih događaja (3,4%) veći je nego u periodu pre rata (1,6%), dok je 0,5% ispitanika doživelo napad ili se osetilo životno ugroženim u poslednjih godinu dana.

Tabela 7b: Broj i procenat ispitanika koji izveštavaju o događaju napada ili životne ugroženosti zbog nacionalne pripadnosti prema vremenskom periodu u kome se događaj desio

Da li Vam se nekada desilo da ste zbog svoje nacionalne pripadnosti bili napadnuti ili Vam je život bio ugrožen?	da	pre rata	25	1,6%
		u toku rata	218	14,5%
		posle rata	51	3,4%
		u poslednjih godinu dana	7	0,5%
		TOTAL	301	20,0%
	ne		1098	73,1%
	missing data (podaci koji nedostaju)		103	6,9%

Kao najčešći pocinilac tih dela navodena je vojska (8,7%), zatim pojedinci (6,2%) ili grupe građana (3,0%), a rede policija (1,7%) i druge državne službe.

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Tabela 7c: Broj i procenat ispitanika koji izveštavaju o događaju napada ili životne ugroženosti zbog nacionalne pripadnosti, prema pociniocu dela

Da li Vam se nekada desilo da ste zbog svoje nacionalne pripadnosti bili napadnuti ili Vam je život bio ugrožen?	da	vojska	131	8,7%
		policija	26	1,7%
		pojedinci	92	6,1%
		gradani u grupi	44	2,9%
		drugo	9	0,6%
	TOTAL	301	20,0%	
	ne	1098	73,1%	
missing data (podaci koji nedostaju)	103	6,9%		

U preko 90% slucajeva kada ispitanici navode svoj subjektivni doživljaj ugroženosti života zbog nacionalne pripadnosti, ispitivaci su procenili, na osnovu iznesenih opisa i detalja, da ima dovoljno objektivnih pokazatelja ugrožavanja osnovnog prava. Ipak, od 301 ispitanika koji je to doživio tek svaki peti je podneo prijavu policiji, a policija je pokrenula istragu u 50% prijavljenih slucajeva. U 26 slucajeva pocinilac je pronaden, u osam sudski gonjen a samo u šest slucajeva osuden.

Tabela 8: Broj ispitanika koji izveštavaju o doživljaju životne ugroženosti prema državi/entitetu u kome se kršenje desilo i prema gradanskom statusu

		Gradanski status			TOTAL
		povratnik	izbeglica	domicilno stanovništvo	
Da li Vam se nekada desilo da ste zbog svoje nacionalne pripadnosti bili napadnuti ili Vam je život bio ugrožen?	Federacija BiH	27 (47,37%)	19 (33,33%)	11 (19,30%)	301
	Republika Srpska	43 (30,94%)	92 (66,19%)	4 (2,88%)	
	Hrvatska	34 (34,00%)	41 (41,00%)	25 (25,00%)	
	Srbija	2 (40,00%)	2 (40,00%)	1 (20,00%)	

STATUS LJUDSKIH PRAVA POVRATNIKA, IZBEGLICA I DOMICILNOG
STANOVNIŠTVA U REGIONU

		Gradanski status			TOTAL
		povratnik	izbeglica	domicilno stanovništvo	
Da li ste događaj prijavili policiji?	Federacija BiH	11*	7*	0*	64
	Republika Srpska	6*	0*	0*	
	Hrvatska	13	7	12	
	Srbija		8*	0*	
Da li je policija pokretala istragu?	Federacija BiH	8*	2*	0*	31
	Republika Srpska	6	0		
	Hrvatska	7	3	4	
	Srbija		1		
Da li je počinilac pronađen?	Federacija BiH	5	2	1	26
	Republika Srpska	3	0		
	Hrvatska	4	1	7	
	Srbija		3	0	
Da li je počinilac sudski gonjen?	Federacija BiH	1	1	1	8
	Republika Srpska	1	0	0	
	Hrvatska	2	0	1	
	Srbija	0	1	0	
Da li je počinilac osuđen?	Federacija BiH	1	1	1	6
	Republika Srpska	0	0	0	
	Hrvatska	2	0	0	
	Srbija	0	1	0	

*Statistička značajnost razlika na nivou 0.05, Cramer's V

Slicne analize moguće je izvesti za sva pitanja upitnika o statusu ljudskih prava.

Na kraju poglavlja dajemo listu pitanja upitnika o ljudskim pravima i prikaze frekvencija (tabela 9) i procenata ispitanika (tabela 9a) koji izveštavaju o subjektivnom doživljaju ugroženosti svojih prava, razložene prema gradanskom statusu ispitanika i državi/entitetu u kome se kršenje desilo.

Glavne oblasti ugrožavanja ljudskih prava o kojima izveštavaju naši ispitanici odnose se na:

- gubitak imovine, nemogućnost povrata zauzete imovine i nadoknade štete zbog uništene ili devastirane imovine;
- diskriminaciju, ponižavanje na nacionalnoj osnovi;
- ograničenu slobodu kretanja i nastanjivanja;
- nemogućnost dobijanje posla; nemogućnost napredovanje na poslu i dobijanja uglednih, dobro plaćenih poslova i javnih funkcija;
- nemogućnost ostvarivanja prava iz penzijskog i zdravstvenog osiguranja;
- groženu fizičke sigurnosti ili životnu ugroženost; privođenje, hapšenje, ponižavanje i mučenje;
- ugroženo pravo na privatnost
- nemogućnost ostvarivanja verskih i kulturnih prava.

Iz ovog sumarnog pregleda možemo videti da su podaci dobijeni upitnikom za brzo snimanje statusa ljudskih prava u saglasnosti sa oblastima kršenja ljudskih prava identifikovanim u izveštajima međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija koje prate legislativu i praksu država u regionu.

Tabela 9: Subjektivni doživljaj kršenja ljudskih prava - Broj ispitanika koji izveštavaju o doživljaju ugroženosti nekog svog prava prema građanskom statusu i državi/entitetu

PITANJE	Federacija BIH				Republika Srpska				Hrvatska				Srbija			
	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total
Da li je Vaša imovina bila/ili još uvek jeste zaposednuta od strane osoba koje na to nemaju pravo?	115	76	6	197	84	109	8	201	55	72	7	134			6	6
Da li, i pored sudskih odluka niste mogli povratiti svoju imovinu?	28	13	1	42	17	18	1	36	10	10		20			2	2
Da li Vam je bilo uskraceno pravo na nadoknadu štete koju Vam je pricinila država?	37	39	11	87	35	61	4	100	26	41	10	77		1	6	7
Da li Vam je uskracena upotreba maternjeg jezika u službene svrhe (pred državnim organima, na sudu i sl.)?	1	2	1	4	6	6		12	5	10	3	18		1		1
Da li Vam je onemogućeno da idete u svoju bogomolju i/ili da javno ispoljavate svoju veru?	1	4	2	7	24	24		48	2	7		9			2	2
Da li Vam je ograničavano pravo glasa?	1	3		4	8	7		15	7	5		12		10	1	11
Da li Vam se nekada desilo da ste, zbog svoje nacionalne pripadnosti bili vredani i ponižavani od strane državnih organa?	16	7	3	26	28	31	2	61	14	27	12	53	1	3		4

PITANJE	Federacija BiH				Republika Srpska				Hrvatska				Srbija			
	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total
Da li osećate da se zbog Vašeg porekla na Vas, kada se za nešto obracate državnim organima, ne gleda isto kao na druge građane?	38	16	1	55	32	28	3	63	28	21	9	58		14	1	15
Da li ste bili zatvarani zbog učešća u demonstracijama?	1			1	1	1		2		1		1	1		1	2
Da li ste bili prisiljeni da se protiv svoje volje uclanite u neku organizaciju/ udruženje/ partiju ?			1	1	1			1	1	5		6		1	3	4
Da li su se Vaši pokušaji da se samoorganizujete u zaštiti svojih prava i interesa od strane medija, policije ili političara proglašavali neprijateljskom delatnošću?	6	1	1	8	14			14		6	3	9	3	1	5	9
Ako imate maloletnu decu, da li imaju uslove za školovanje?	2	8	1	11	8	1		9	2		1	3			2	2
Ako imate maloletnu decu, da li moraju raditi kako biste preživeli?	1	7		8	2	2		4			1	1		2		2
Ako imate maloletnu decu, da li se ona mogu školovati na maternjem jeziku?	4			4	7	1		8	7		4	11		1		1
Ako imate maloletnu decu, da li ona imaju mogućnost izbora veronauke iz svoje vere?	3			3	6			6			2	2		1		1

PITANJE	Federacija BiH				Republika Srpska				Hrvatska				Srbija			
	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total
Da li je Vama ili članovima Vaše porodice uskraceno pravo na državljanstvo?	1		1	2	4			4	6	6	2	14		2	1	3
Da li možete da dobijete dokumenta, pasoš?			1	1	5			5	2	4		6				0
Da li Vam je ograničavana sloboda kretanja?	9	11	11	31	32	29	3	64		12	1	13	1	1	1	3
Da li se, zbog toga što su mnogi koji su išli doživeli maltretiranja i neugodnosti, bojite otici van svog mesta?	10	9	4	23	22	36	5	63	3	24		27	1	3	2	6
Da li ste zbog svog porekla bili onemogućeni da se nastanite tamo gde ste hteli?	4	16	1	21	32	48		80	3	32	2	37	1	4	3	8
Da li ste zbog svog porekla bili onemogućeni u dobijanju posla?	24	9	3	36	29	12		41	14	20	10	44	1	8	3	12
Da li ste za isti posao bili manje plaćeni od svojih sugrađana?	1	3	3	7	6	1		7	1	4	2	7	1	4		5
Da li Vam se desilo da niste dobili posao zbog svog pola?	1	6		7	1	1		2		2	1	3			1	1
Da li postoje mogućnosti da pripadnik Vaše nacije bude izabran na neku važnu funkciju?	15	2	3	20	31	4	1	36	3	9	1	13		5		5

PITANJE	Federacija BIH				Republika Srpska				Hrvatska				Srbija			
	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total
Da li mislite da pripadnici Vaše nacije ne mogu dobiti ugledne i dobro placene poslove?	21	1	7	29	33	15	1	49	10	11	2	23		1		1
Ako imate prava na penziju, da li je primete?	32	2	1	35	2		1	3		3		3				0
Ako imate prava na socijalnu pomoc, da li je primete?	3	7	3	13	8			8				0	1	1		2
Ako imate prava na deciji dodatak da li ga primete?		6	5	11	2			2						1		1
Ako imate prava na zdravstvenu zaštitu, da li je ostvarujete?	18	2	3	23	19	1	5	25	4			4			2	2
Da li vam se dešavalo da zbog svog porekla ne dobijete odgovarajuću pomoc lekara?	2	2		4	4	3	1	8				0		3		3
Da li Vam se nekada desilo da ste, zbog svoje nacionalne pripadnosti, bili napadnuti ili Vam je život bio ugrožen?	27	19	11	57	43	92	4	139	34	41	25	100	2	2	1	5
Da li ste bili privodeni a da Vam nisu saopštili nikakav razlog za to?	4	2	1	7	13	27	1	41	6	8	8	22	1	2	7	10
Da li ste bili hapšeni bez sudskog naloga?	3	1		4	15	16	1	32	11	10	4	25	5	4	3	12

PITANJE	Federacija BiH				Republika Srpska				Hrvatska				Srbija			
	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total
Da li ste, zbog svog porekla, bili hapšeni i ponižavan ili muceni?	9	6	2	17	16	36		52	13	14	14	41	6	2		8
Da li Vam je bilo sudeno, a da Vam nisu dali advokata i mogućnost da pripremite odbranu?				0	3	2		5		5		5			1	1
Da li ste osuđeni u odsustvu ili bez prava na odbranu?				0	2	2		4	1	3		4				0
Da li Vam je nekada bilo uskraceno pravo na žalbu?	3	5		8	8	7	2	17	2	3	1	6		2	1	3
Da li Vam se desilo da Vam je sud, zbog Vašeg porekla doneo presudu nepovoljniju nego što inace donosi kada su u pitanju iste stvari?	3	1		4	4	1		5	6	3	3	12	1	2		3
Da li mislite da Vas je policija pratila, prisluškivala Vaš telefon ili pregledala poštu?	13	6	4	23	13	23		36	11	19	15	45	2		5	7
Da li Vam se desilo da Vam je policija pretresala stan bez sudskog naloga?	28	3	19	50	10	28	1	39	4	11	4	19	1	4		5
Da li je protiv Vas postojala tajna optužnica?			2	2	2			2	1	7	1	9	1			1
Da li ste bili otpušteni, pritvoreni, zatvoreni ili muceni zbog svoje verske pripadnosti?	4	5	1	10	24	34		58	2	12	2	16				0

PITANJE	Federacija BIH				Republika Srpska				Hrvatska				Srbija			
	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total	povratnici	izbeglice	domicilno	Total
Da li ste bili otpušteni, pritvarani, zatvarani ili muceni zbog svojih politickih stavova?	1	1		2	2	3	1	6		2	1	3	2		1	3
Da li ste bili otpušteni, pritvoreni, zatvoreni ili muceni zbog neceg što ste rekli ili napisali?		4	1	5	3	1		4		3		3	1			1
Da li ste bili primorani na besplatan, prisilni rad?		1	2	3	10	19	1	30	1	1		2	1			1
Total	490	306	117	913	671	730	46	1447	295	474	151	920	34	86	61	181

Tabela 9a: *Subjektivni doživljaj kršenja ljudskih prava – Procenat ispitanika koji izveštavaju o doživljaju ugroženosti prava prema gradanskom statusu i državi/entitetu*

	*Povratnik %	Izbeglica %	Domicilno %	**FBiH %	RS %	HR %	SR %
Da li je Vaša imovina bila/ili još uvek jeste zaposednuta od strane osoba koje na to nemaju pravo?	36	46	5	16	17	11	1
Da li, i pored sudskih odluka niste mogli povratiti svoju imovinu?	6	6	1	3	3	2	0
Da li Vam je bilo uskraceno pravo na nadoknadu štete koju Vam je pricinila država?	14	25	5	7	8	6	1
Da li Vam je uskracena upotreba maternjeg jezika u službene svrhe (pred državnim organima, na sudu i sl.)?	2	4	1	0	1	1	0
Da li Vam je onemogućeno da idete u svoju bogomolju i/ili da javno ispoljavate svoju veru?	5	7	0	1	3	1	0
Da li Vam je ograničavano pravo glasa?	3	5	0	0	1	1	1
Da li Vam se nekada desilo da ste, zbog svoje nacionalne pripadnosti bili vredani i ponižavani od strane državnih organa?	9	13	3	2	4	4	0
Da li osećate da se zbog Vašeg porekla na Vas, kada se za nešto obracate državnim organima, ne gleda isto kao na druge građane?	13	14	3	4	5	4	1
Da li ste bili zatvarani zbog učešća u demonstracijama?	0	0	0	0	0	0	0
Da li ste bili prisiljeni da se protiv svoje volje uclanite u neku organizaciju/ udruženje/ partiju ?	0	1	1	0	0	0	0
Da li su se Vaši pokušaji da se samoorganizujete u zaštiti svojih prava i interesa od strane medija, policije ili političara proglašavali neprijateljskom delatnošću?	3	2	2	1	1	1	1
Ako imate maloletnu decu, da li imaju uslove za školovanje?	3	0	2	2	1	0	0
Ako imate maloletnu decu, da li moraju raditi kako biste preživeli?	1	2	1	1	1	0	0
Ako imate maloletnu decu, da li se ona mogu školovati na maternjem jeziku?	4	1	3	1	1	2	0
Ako imate maloletnu decu, da li ona imaju mogućnost izbora veronauke iz svoje vere?	2	0	2	0	1	0	0

	<i>*Povratnik%</i>	<i>Izbeglica %</i>	<i>Domicilno %</i>	<i>**FBIH%</i>	<i>RS %</i>	<i>HR %</i>	<i>SR %</i>
Da li je Vama ili članovima Vaše porodice uskraceno pravo na državljanstvo?	2	2	1	0	0	1	0
Da li možete da dobijete dokumenta, pasoš?	1	1	0	0	0	0	0
Da li Vam je ograničavana sloboda kretanja?	7	9	1	2	5	1	0
Da li se, zbog toga što su mnogi koji su išli doživeli maltretiranja i neugodnosti, bojite otici van svog mesta?	5	14	2	2	5	2	0
Da li ste zbog svog porekla bili one mogućeni da se nastanite tamo gde ste hteli?	7	18	1	2	6	3	1
Da li ste zbog svog porekla bili onemogućeni u dobijanju posla?	10	9	3	3	3	3	1
Da li ste za isti posao bili manje plaćeni od svojih sugradana?	2	2	0	1	1	1	0
Da li Vam se desilo da niste dobili posao zbog svog pola?	0	1	0	1	0	0	0
Da li postoje mogućnosti da pripadnik Vaše nacije bude izabran na neku važnu funkciju?	7	4	1	2	3	1	0
Da li mislite da pripadnici Vaše nacije ne mogu dobiti ugledne i dobro plaćene poslove?							
Ako imate prava na penziju, da li je primete?	9	6	1	2	4	2	0
Ako imate prava na socijalnu pomoć, da li je primete?	1	2	1	5	0	0	0
Ako imate prava na deciji dodatak da li ga primete?	2	1	0	2	1	0	0
Ako imate prava na zdravstvenu zaštitu, da li je ostvarujete?	1	1	0	2	0	0	0
Da li vam se dešavalo da zbog svog porekla ne dobijete odgovarajuću pomoć lekara?	5	0	2	2	2	0	0
Da li Vam se nekada desilo da ste, zbog svoje nacionalne pripadnosti, bili napadnuti ili Vam je život bio ugrožen?	1	1	0	0	1	0	0
Da li ste bili privođeni a da Vam nisu saopštili nikakav razlog za to?	17	30	7	4	10	7	0
Da li ste bili hapšeni bez sudskog naloga?	4	8	4	1	3	2	1
Da li ste, zbog svog porekla, bili hapšeni i ponižavan ili mučeni?	6	6	2	0	2	2	1
Da li Vam je bilo suđeno, a da Vam nisu dali advokata i mogućnost da pripremite odbranu?	7	11	3	1	4	3	1

	<i>*Povratnik%</i>	<i>Izbeglica %</i>	<i>Domicilno %</i>	<i>**FBiH%</i>	<i>RS %</i>	<i>HR %</i>	<i>SR %</i>
Da li ste osuđeni u odsustvu ili bez prava na odbranu?	1	2	0	0	0	0	0
Da li Vam je nekada bilo uskraceno pravo na žalbu?	1	1	0	0	0	0	0
Da li Vam se desilo da Vam je sud, zbog Vašeg porekla doneo presudu nepovoljniju nego što inače donosi kada su u pitanju iste stvari?	2	3	1	1	1	0	0
Da li mislite da Vas je policija pratila, prisluškivala Vaš telefon ili pregledala poštu?	2	1	1	0	0	1	0
Da li Vam se desilo da Vam je policija pretresala stan bez sudskog naloga?	5	9	5	2	3	3	1
Da li je protiv Vas postojala tajna optužnica?	3	9	1	4	3	1	0
Da li ste bili otpušteni, pritvoreni, zatvoreni ili muceni zbog svoje verske pripadnosti?	1	2	0	0	0	1	0
Da li ste bili otpušteni, pritvarani, zatvarani ili muceni zbog svojih politickih stavova?	5	10	0	1	4	1	0
Da li ste bili otpušteni, pritvoreni, zatvoreni ili muceni zbog neceg što ste rekli ili napisali?	1	1	1	0	0	0	0
Da li ste bili primorani na besplatan, prisilni rad?	1	1	0	0	0	0	0
Da li je Vaša imovina bila/ili još uvek jeste zaposednuta od strane osoba koje na to nemaju pravo?	2	4	0	0	2	0	0

- * procenat racunat u odnosu na poduzorak povratnika
- ** procenat racunat u odnosu na ukupan broj validnih podataka. Buduci da je u uzorku velika proporcija izbeglica iz BiH i Hrvatske i RS, ti procenti su jako visoki

Objektivno i subjektivno u ljudskim pravima

U ovom preliminarnom prikazu predoceni su i diskutovani podaci zasnovani na subjektivnom doživljaju ispitanika o ugroženosti njihovih prava. Objektivni pokazatelji ugrožavanja prava, dobijeni kroz procenu ispitivaca o zasnovanosti izjave ispitanika i potkrepljenosti konkretnim podacima o slucaju, procentualno su manji, ali prate sve diskutovane nalaze.

U zavisnosti od toga kako covek u pojedinim fazama svog života iskazuje i zadovoljava ekonomske, socijalne, politicke i druge potrebe i potvrđuje svoj nacionalni identitet, menjaju se i njegovi pogledi na državu, društvo i njihove službe, kao i doživljaj realizovanosti ili ugroženosti osnovnih prava. U periodima opšteg osećanja ugroženosti, sukoba, masovnog stradanja, gubitka imovine i progona ili iseljavanja dela stanovništva, mogu se očekivati veći objektivni pokazatelji ugrožavanja ljudskih prava, a takode i veći subjektivni doživljaj ugroženosti osnovnih prava. Prema preliminarnim podacima ovog istraživanja moguci faktori koji uticu na diskrepancu između subjektivnog doživljaja kršenja ljudskih prava i objektivnih pokazatelja postojanja takvih kršenja mogu se tražiti u određenim aspektima trenutnih životnih uslova, stresnim iskustvima, posebno onim vezanim za rat, i njihovim posledicama po zdravlje ispitanika, ali i u nekim bazicnim osobinama licnosti.

ZAKLJUCAK

1. Istraživanja statusa ljudskih prava, kako ona koja se ticu pravne svesti gradana (znanje ispitanika o postojanju ljudskih prava, nacinima njihovog ostvarivanja i mehanizmima zaštite) tako i ona koja se ticu njihovog doživljaja, to jest subjektivne realnosti (procena ispitanika o opštoj ugroženosti određenih ljudskih prava u populaciji, iskustva ispitanika u pogledu ugroženosti ili kršenja njegovih prava) daju brz i dobar pregled svesnost o ljudskim pravima i glavnih oblasti u kojima se dešava njihovo kršenje. Upitnik koji je ovde predstavljen omogucava dopunu ovih podataka kvalitativnim podacima o konkretnim događajima. Ovakva istraživanja mogu biti opšta - pregledna ili specificno fokusirana na određene teme. Takode mogu biti populaciona, ili usmerena na ugrožene ciljne grupe. Veći broj ovakvih istraživanja omogucio bi prikupljanje i sistematsko pracenje relevantnih podataka o kršenjima ljudskih prava, kao i proveru i poboljšanje korišćenih instrumenata.
2. Glavne oblasti kršenja ljudskih prava identifikovane ovim istraživanjem poklapaju se s pojavama na koje ukazuju medunarodne i domace nevladine organizacije. Kršenja se dešavaju u svim kategorijama ljudskih prava a

najviše zabeleženih slucajeva pripada širokoj lepezi *gradanskih prava* - pravo na život, slobodu i licnu bezbednost, imovinska prava - pravo na posedovanje i uživanje imovine, pravo na pravicno sudenje, pravo na privatnost, slobodnu kretanja i nastanjivanja i dr., zatim oblasti *socioekonomskih prava* – pravo na socijalnu sigurnost, penziono, socijalno i zdravstveno osiguranje, pravo na rad, pristup tržištu rada i prava iz radnog odnosa. Onemogućavanje ostvarivanja *politickih prava* praceno je drasticnim kršenjima osnovnih gradanskih prava (privodenje, hapšenje, ponižavanje i mucenje), dok se *diskriminacija na nacionalnoj osnovi* sprodovi u mnogim sferama društvenog i javnog života.

3. Kod populacije sa izbeglickim iskustvom zabeleženo je znatno vece kršenje ljudskih prava. Ugroženost prava izbeglica i povratnika veca je nego ugroženost lokalnog stanovništva koje nije migriralo. Takve tendencije se uocavaju tokom rata, ali i u periodu nakon rata. Ti podaci govore u prilog stanovišta o izbeglicama i povratnicima kao populacijama pod posebnim rizikom kojima je u dužem periodu nakon rata potrebna posebna pomoc u zaštiti i ostvarivanju prava kako u zemlji porekla, tako i u zemlji trenutnog boravišta.
4. Poverenje svih kategorija ispitanika u državne strukture koje treba da obezbede zaštitu ljudskih prava je nisko, a efikasnost krivичno-pravnih mehanizma još je niža. Kao najčešći pocinioci kršenja ljudskih prava navode se upravo državni organi. Odnos gradana i državnih institucija u zemljama u tranziciji zaslužuje dodatnu pažnju i posebno istraživanje.
5. Znacajno a nepokriveno polje je istraživanje ratne viktimizacije i mogućnosti restorativne pravde za žrtve rata u regionu⁵³. Modeli viktimoloških anketa mogli bi se adaptirati za ovu vrstu istraživanja, dok bi izjave ispitanika o nacinima ostvarivanja pravde i kompenzacije bile znacajan putokaz za programe pomirenja u regionu. U takvim programima se sem civilnog sektora trebaju angažovati i same žrtve i njihove porodice, ali i državne strukture, da bi se prekinulo sa dugom tradicijom nepriznavanja i poricanja ratnog stradanja na prostorima bivše Jugoslavije.

⁵³ Autori se zahvaljuju prof. dr. Vesni Nikolic-Ristanovic (Viktimološko društvo Srbije, Beograd) na korisnim komentarima rezultata koji se odnose na status ljudskih prava ispitanika u našem istraživanju i ukazivanju na mogućnost istraživačkog koncepta ratne viktimizacije.

LITERATURA

Radonjic, R. (2003) Socijalna kohezija i ljudska prava, u Vucinic, N., Spajic - Vrkaš, V., Bjekovic, S. (eds.): *Ljudska prava za nepravnike*, Podgorica: Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore, 243-256

Burgental, T. (1997) *Medunarodna ljudska prava u sažetom obliku*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava

Universal Declaration of Human Rights, 1948, G.A.Res. 217 A (III); U.N. Doc A/810

Petrovic, V. (2000) *Instrumenti Saveta Evrope – Ljudska prava*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava

Benedek, W (2003) Globalni i evropski okvir za zaštitu i promicanje ljudskih prava, u Vucinic, N., Spajic-Vrkaš, V., Bjekovic, S. (eds.): *Ljudska prava za nepravnike*, Podgorica: Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore, 13-32

Petrovic, V. (2001) *Medunarodni postupci za zaštitu ljudskih prava*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava .

Human Rights Watch (2003) *Broken Promises: Impediments to Refugee Return to Croatia*

Human Rights Watch (2004) *Croatia Returns Update*

Minority Rights Group International (2003) *Minorities in Croatia*

Ivanišević, B. (2003) Legacy of War: Minority Returns in the Balkans, Human Rights Watch Report

Ecimovic, D. (ed.) (2004) *Snaga partnerstva*, Beograd: Legal Issues Group

Papic, T., Dimitrijevic, V. (eds.) (2003) *Ljudska prava u Jugoslaviji 2002*, pravo praksa i pravna svest u Saveznoj Republici Jugoslaviji i medunarodni standardi ljudskih prava, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava

Papic, T, Dimitrijevic, V. (2004) *Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003*, pravo praksa i pravna svest u Saveznoj Republici Jugoslaviji i medunarodni standardi ljudskih prava, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava

Dimitrijevic, V. (2005) *Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2004*, pravo praksa i pravna svest u Saveznoj Republici Jugoslaviji i medunarodni standardi ljudskih prava, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava

Zvekic, U. (2001) *Žrtve kriminaliteta u zemljama u tranziciji*, Beograd: Prometej